

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Constantinus'un Hristiyanlık Siyasetinin Roma-Sasani İlişkilerine Etkisi

The Impact of Constantinus' Christian Policy on Rome-Sassanian Relations

Ezgiğül DOĞAN ÖZTÜRK¹

¹ Dr., ezgidogan_2009@hotmail.com, (orcid.org/ 0000-0003-2596-4554)

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
08.02.2025
Kabul/Accepted:
25.06.2025

DOI:

10.18069/firatsbed.1635990

Anahtar Kelimeler

Constantinus, II. Şapur,
Hristiyanlık, Sasani
İmparatorluğu, Geç Roma
İmparatorluğu

ÖZ

Constantinus'un (307-337) Hristiyanlığa yaklaşımı, Roma İmparatorluğu'nun iç ve dış politikasında önemli bir dönüşüme vesile olmuştur. 324 yılı, Constantinus'un Licinius'u mağlup ederek tek başına iktidarı ele geçirdiği ve dini politikalarını daha açık biçimde uygulamaya başladığı bir kırılma noktası olmuştur. Bu tarihten itibaren Constantinus kendisini Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak konumlandırmaya başlamış ve merkezîyetçi yönetim anlayışını güçlendirmiştir. Her ne kadar Constantinus, iktidarının ilk dönemlerinde kendisini Sol Invictus gibi tanrılarla özdeşleştirse de, Milvius Köprüsü Savaşı (312) sonrasında Hristiyanlığa olan ilgisi giderek artmıştır. Bu ilgi iç politikada bir güç aracına dönüşürken dış politikada da önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Constantinus'un Hristiyanlığı, dış politikada araç olarak kullanması, özellikle Sasani İmparatorluğu ile ilişkilerde ortaya çıkmıştır. Armenia'nın taşıdığı jeopolitik önem, iki imparatorluk arasındaki ilişkileri doğrudan etkilemiştir. Ayrıca, Constantinus'un 324'te II. Şapur'a gönderdiği mektupta Sasani topraklarındaki Hristiyanların koruyuculuğunu üstlenmesi, Roma Sasani ilişkilerine dini bir boyut katmış ve iki imparatorluk arasındaki ilişkileri daha da karmaşık hale getirmiştir.

Bu çalışmada Constantinus ve II. Şapur arasındaki mücadelenin sadece kısa süreli bir inanç meselesiyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda iki büyük imparatorluğun stratejik çıkarları ve kültürleri üzerinde derin etkiler bırakan çok yönlü bir siyasi mücadeleye dönüşmesi ortaya konulacaktır.

ABSTRACT

Constantine's (307-337) approach to Christianity led to a significant transformation in the domestic and foreign policy of the Roman Empire. The year 324, stands out as a turning point when Constantine defeated Licinius, took sole power, and began to implement his religious policies more openly. From this date onwards, Constantine began to position himself as God's representative on earth and strengthened his centralized management approach. Although Constantine identified himself with gods such as Sol Invictus in the early periods of his rule, his interest in Christianity gradually increased after the Battle of the Milvian Bridge (312). While this interest turned into a tool of power in domestic politics, it also brought about important changes in foreign policy. Constantine's use of Christianity as a tool in foreign policy was particularly evident in relations with the Sassanid Empire. The geopolitical importance of Armenia directly affected the relations between the two empires. In addition, Constantine's letter to Shapur II in 324, in which he undertook the protection of Christians in Sassanid lands, added a religious dimension to Roman-Sassanid relations and further complicated the relations between the two empires.

This study will reveal how the struggle between Constantine and Shapur II was not limited to a short-term issue of faith, but also turned into a multifaceted political struggle that had profound effects on the strategic interests and cultures of the two great empires.

Atıf/Citation: Öztürk Doğan, E. (2025). Constantinus'un Hristiyanlık Siyasetinin Roma-Sasani İlişkilerine Etkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 3, 1261-1274.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ezgiğül DOĞAN ÖZTÜRK, ezgidogan_2009@hotmail.com

1. Giriş

Roma İmparatorluğu ile Sasani İmparatorluğu arasındaki rekabet, Antik Çağ'ın en önemli uluslararası ilişkilerinden birini temsil etmekte olup geçmiş, Parth İmparatorluğu (MÖ 247-MS 224) dönemine kadar uzanmaktadır. MÖ I. yüzyılda batının hakim gücü haline gelen Roma, doğuya yönelik genişleme politikası izlerken doğudaki en büyük rakibi Parth İmparatorluğu olmuştur. Bu iki büyük güç arasındaki ilişkiler, sadece diplomatik görüşmelerle sınırlı kalmamış sık sık sert çatışmalara ve bölgesel mücadelelere sahne olmuştur. İki imparatorluk arasında ilk diplomatik temaslar Parth kralı III. Phraates'in (MÖ 69-57) talebi üzerine Roma devlet adamı Cornelius Sulla (MÖ 82-79) döneminde başlamış, Fırat Nehri iki devlet arasındaki doğal sınır olarak belirlenmiş ve geçici bir barış sağlanmıştır (Kaya, 2004: 74; Taşdöner, 2014: 57). Ancak bu sınır anlaşması uzun ömürlü olamamış, Anadolu, Mezopotamya ve Armenia gibi stratejik bölgeler üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesi her iki devleti sık sık karşı karşıya getirmiştir. Fırat ve Dicle nehirlerine yakın bir konumda bulunan Armenia, Doğu-Batı arasında ticaret yollarının kesişim noktasıydı. Roma için ayrıca doğu sınırlarını savunmada önemli bir bölgeydi. Bu nedenle Armenia'nın iki imparatorluk arasında tampon bölge olması, bölgedeki mücadelenin sürekli bir krize dönüşmesi sonucunu doğurmuştur. MÖ 53'de gerçekleşen Carrhae (Harran) Savaşı, Roma İmparatorluğu'nun doğuya yönelik yayılcı politikasına ara vermesine sebep olmuştur. Bu savaşta Roma'nın Syria (Roma'nın Suriye Eyaleti) valisi Crassus'un (MÖ 70-55) Parth orduları karşısında ağır bir yenilgi alması, askerlerinin büyük çoğunluğunun ölmesi ve Roma sancaklarının Parthların eline geçmesi, Roma'nın doğuda güç ve itibar kaybetmesine yol açmıştır (Debevoise, 1938: 78-95; Taşdöner, 2014: 57-59). Ancak MS 20'de imparator Tiberius'un (14-37) Roma sancaklarını Parthlardan geri alması devlete itibarını kazandırdığı gibi onun en büyük diplomatik zaferi olmuştur (Kaya, 2004: 81; Taşdöner, 2014: 63).

Parthlarla Romalılar arasındaki bu mücadele II. yüzyılda Roma'nın doğuya yönelik seferleriyle daha da yoğunlaşmıştır. 114 yılında Traianus'un (98-117) doğuya yönelik seferleri Roma açısından önemli bir girişim olsa da kalıcı bir başarıyla sonuçlanmamıştır. Traianus, Mezopotamya, Armenia ve Parth başkenti Ktesiphon'u (Tizpon) ele geçirerek Basra Körfezi'ne kadar ulaşmış, imparatorluğun sınırlarını genişletmeyi başarmış ve Roma için stratejik avantaj elde etmiştir. III. Aleksandros'un (Büyük İskender) ulaştığı topraklara kadar genişleme hayali kuran Traianus'un bu arzusu, Filistin'deki Yahudilerin isyan başlatması ve kendisinin de hastalanarak ölmesi nedeniyle gerçekleşmemiştir (Eutropius, VIII.3; Meijer, 2006: 62). Bu durum Tranianus'un başarısının kısa süreli olmasına neden olmuştur (Eutropius, VIII.6 (III)). Bununla birlikte Hadrianus (117-138) sefeli tarafından imparatorluğa kazandırılan bu topraklardan vazgeçerek yerel krallıklara bırakmış ve Roma'nın doğudaki sınırlarını daha savunulabilir bir hale getirmiştir. Buna karşın imparator Septimius Severus'un (193-211) Parth İmparatorluğu'na karşı düzenlediği seferler, Roma'nın doğudaki gücünü yeniden tesis etmek ve Mezopotamya üzerindeki hakimiyetini yeniden güvence altına almak açısından önemli olmuştur. Severus 197'de Parth başkenti Ktesiphon, Babylon (Babil) ve Seleukeia'yı kuşatarak ele geçirmiştir (Meijer, 2006: 80; Doğan, 2024a: 122; Graham, 2023: 298). Bu zaferler, Roma'nın Mezopotamya üzerindeki hakimiyet iddialarını yeniden güçlendirmiş ve Parthların üstünlüğüne darbe vurmuştur. Aynı zamanda bu başarılar Roma ordusunun doğu sınırlarındaki prestijini artırmış ve Severus'un askeri bir reform süreci başlatmasına zemin hazırlamıştır. Doğu sınırını güçlendirmek amacıyla sınır bölgesindeki lejyonları yeniden düzenlemiş ve Roma ordusunu Parth saldırılarına karşı daha hazırlıklı hale getirmiştir (Eutropius, VIII.18 (X)).

Roma ve Parthlar arasındaki bu mücadeleler iki imparatorluk arasında uzun sürecek bir rekabete zemin hazırlamıştır. Ancak 224 yılında Parth İmparatorluğu'nun son kralı V. Artabanus (213-224), Sasani Hanedanı'nın kurucusu I. Ardeşir (224-242) tarafından mağlup edilerek öldürülmüş ve Parth İmparatorluğu yıkılmıştır (Özman ve Doğan, 2024: 55). Böylece Doğu'da aktörler değişmiş, Roma yeni ve daha güçlü bir rakip olan Sasani İmparatorluğu ile karşı karşıya gelmiştir. Sasaniler, Parthlardan çok daha saldırgan bir politika izlemiş ve topraklarını yönetme konusunda çok başarılı olmuşlardır. Ayrıca, monoteist bir inanç yapısına sahip olmaları sayesinde güçlü bir merkezi yönetim kurmuşlar ve toplumsal olarak da daha sıkı bir birliktelik sağlamışlardır (Boatwright, Gargola, Talbert ve Lenski, 2022: 259).

III. yüzyıl Roma ve Sasani İmparatorlukları arasında tekrardan uzun süren bir rekabetin başlangıç dönemi olarak kabul edilebilir. Roma İmparatorluğu bu dönemde siyasi, ekonomik ve askeri sorunlar yaşamış ve bu durum doğu politikasını da olumsuz olarak etkilemiştir. İmparatorluğun farklı bölgelerinde taht mücadelelerinin yoğunlaşması, orduların bölünmesine ve yerel güçlerin Roma'ya karşı isyan etmesine yol

açmıştır. Roma ordusu, doğuda olduğu gibi batıdaki akınlara karşı da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu durum imparatorların aynı anda birden fazla cephede başarılı olmasını imkânsız hale getirmiş ve Roma İmparatorluğu savunmacı bir politika izlemek zorunda kalmıştır (Güney, 2024: 46-53).

Sasani İmparatoru I. Şapur, Roma'ya karşı saldırgan bir politika izleyerek iki devlet arasındaki rekabeti yeniden canlandırmıştır. Şapur, 260 yılındaki Edessa (Urfa) Savaşı'nda Antiokheia (Antakya), Kappadokia Caesarea (Kayseri) ve Tarsos (Tarsus) gibi kentleri ele geçirdiği gibi Roma imparatoru Valerianus'u (253-260) mağlup ederek esir almıştır. Bu olay Roma İmparatorluğu açısından onur kırıcı bir durum olmuş ve doğu sınırında büyük bir boşluk yaratmıştır (Özman ve Doğan, 2021: 354; Bilgiç, 2012: 29-30). Roma, iç karışıklıklar ve dış tehditler nedeniyle içinde bulunduğu istikrarsız koşullardan dolayı Valerianus'un esir alınmasının ardından Sasanilere güçlü bir karşılık verememiştir. Ancak 270 yılında Aurelianus'un (270-275) imparator olması Roma İmparatorluğu'nda yeni bir başlangıca işaret etmiştir. Aurelianus, Roma'nın sınırlarını korumak ve Sasanilerin yayılmasını engellemek amacıyla doğu sınırında güçlenmekte olan Palmyra Krallığı ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Palmyra Krallığı'nın başına Kraliçe Zenobia'nın (267-272) geçmesiyle Palmyra, Roma'ya karşı bağımsız bir tutum sergilemeye başlamıştır. Zenobia'nın Sasanilerle olası bir ittifak kurması, Roma için ciddi bir tehdit oluşturacaktı. Bu yüzden İmparator Aurelianus, doğrudan Sasanilere karşı bir savaş başlatmak yerine 271/272 yıllarında sınırlarını tehdit eden Palmyra Kraliçesi Zenobia'ya karşı başarılı bir sefer gerçekleştirmiştir. Aurelianus, Palmyra Krallığı'na son vererek Doğu sınırlarını güvence altına almış, Sasani nüfuzunun bölgede genişlemesini engellemiştir (Eutropius, IX.13; Özman ve Doğan, 2021: 360-366; Özman, 2021: 235). Ancak 282-283 yıllarında hüküm süren İmparator Carus (282-283) döneminde Sasanilerle doğrudan karşı karşıya kalınmıştır. Sasani Kralı II. Vahram'a (274-293) karşı yürütülen savaşta Sasanilerin başkenti Ktesiphon ve Seleukeia ele geçirilmiştir. Fakat bu zafer Roma'nın doğu sınırında güvenlik ve huzuru bir süre sağlamış olsa da Carus'un ani ölümüyle bu başarıların kalıcılığı olmamış, Roma ordusu geri çekilmiştir (Scriptores Historia Augusta, *Carus Carinus ve Numerianus*, VII; Eutropius, IX.18 (XII)). Carus'un seferi, Roma'nın doğuda hala askeri bir güce sahip olduğunu göstermiş olsa da istikrarlı bir yönetim ve daha güçlü bir orduya duyulan ihtiyaç devam etmiştir.

284 yılında iktidara gelen imparator Diocletianus'un (284-305) reformları, Roma İmparatorluğu'nun siyasi ve askeri yapısını köklü bir şekilde değiştirmiştir. Geniş sınırlar ve artan tehditler sebebiyle imparatorluğu iki yönetim bölgesine ayırarak dörtlü yönetim biçimi olan *Tetrarchia*¹ modelini oluşturmasıyla siyasi çöküş yaşayan imparatorluğa yeniden güç kazandırmıştır. Diocletianus, imparatorluğun oldukça geniş olan sınırlarını tek başına idare etme ve iç sorunlarla etkili bir şekilde başa çıkamayacağını anlayarak özellikle doğu sınırındaki Sasani tehdidini de göz önünde bulundurup, Maximianus'u (286-305) yönetimine ortak ederek eş *augustus* ilan etmiştir. Diocletianus'un imparatorluğu, Doğu ve Batı olmak üzere iki yönetim bölgesine ayırması sonrasında yönetim ortaklarıyla güç birliği yapması Sasani sınırlarında yürütülen askeri ve siyasi faaliyetleri de etkilemiştir (Doğan, 2024a: 17, 47-57). Öyle ki *Caesar* Galerius'u (305-311) Doğu'da görevlendirerek daha iyi bir savunma yapılmasını sağlamıştır.

Sasaniler, *Tetrarchia* yönetimi boyunca Roma'nın doğu sınırında önemli bir tehdit unsuru olarak varlıklarını sürdürmüştür. 297 yılında başlayan gerilim, iki imparatorluk arasında güç dengelerini yeniden belirleyen bir savaşa dönüşmüştür. *Caesar* Galerius'un (305-311) komutasındaki bu savaşın sonunda 299'da Roma'nın doğudaki hâkimiyetini tasdik eden Nisibis (Nusaybin) Anlaşması yapılmıştır. Anlaşmanın şartları Roma tarafından belirlenmiş ve Sasanilere kabul ettirilmiştir. Roma'nın sınırları yeniden çizilmiş, Armenia tahtına Roma tarafından III. Tridates (298-330) geçirilmiş, Sasaniler Iberia'da (Kafkasya İberya Krallığı) Roma'nın üstünlüğünü kabul etmiş ve Nisibis ortak ticaret merkezi olarak belirlenmiştir. Anlaşmayla yalnızca sınırlar belirlenmemiş, aynı zamanda Roma'nın bölgedeki stratejik üstünlüğü sağlanmıştır. Böylece Constantinus dönemine dek sürecek olan bir barış döneminin temeli oluşturulmuştur (Petrus Patricius, XIV; Doğan, 2024b: 29-39). Bu barış dönemi, Roma İmparatorluğu için doğu sınırını güvenli hale getirmiş ve bölgedeki otoritesini güçlendirmiştir. Ancak Constantinus Dönemi, sözünü ettiğimiz barış dönemini sona erdiren diplomatik gerilimlerle dolu bir dönem olmuştur.

¹ *Tetrarchia* terimi, Antik Çağ'da dört bölgeye ayrılmış bir yönetim biçimini tanımlamak için kullanılmıştır. Bu terimi, IX. yüzyıl sonlarından itibaren modern yazarlar, 293-305 yılları arasında Diocletianus tarafından imparatorluğu bir arada tutmak için uygulanan iki *augustus* (Diocletianus ve Maximianus) ve iki *caesar* (Galerius ve Constantius Chlorus) rejimini tanımlamak için kullanmışlardır. Nicholson, 2018: 1465; Doğan, 2024a: 88.

Bu makale, Roma ve Sasani İmparatorlukları arasında uzun yıllar boyunca devam eden rekabetin Constantinus Dönemi'ndeki siyasi ve dini boyutlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada söz konusu ilişkiler, Constantinus'un Hristiyanlık politikası ışığında yeni bir perspektifle değerlendirilmiştir. Çalışmanın temel araştırma sorularını şu şekilde ifade etmek mümkündür: Roma ve Sasani İmparatorlukları arasındaki ilişkiler Constantinus döneminde nasıl bir dönüşüm geçirmiştir? Constantinus'un Hristiyanlık politikası bu ilişkileri nasıl etkilemiştir? Sasani topraklarındaki Hristiyan varlığı, Roma'nın Doğu politikasında ne ölçüde bir diplomatik araç olarak kullanılmıştır? Bu sorulara yanıt ararken hem dönemin birincil kaynakları (özellikle Eusebius, Lactantius) hem de modern akademik literatür temel alınmıştır. Constantinus'un, Sasani elçilerini ağırlayıp Sasani Kralı II. Şapur'a gönderdiği mektup, çalışmanın merkezinde yer alan önemli bir belge niteliğindedir.² Mektupta Hristiyanlık inancına dair övgü dolu ifadeleri ve imparatorun tüm Hristiyanların koruyucusu rolünü üstlendiğini açıkça belirtmesi (Eusebius, IV.9-13), Roma'nın bu dönemde dini kimliğini dış politika aracı olarak kullanma amacını ortaya koymaktadır.

Çalışmanın özgün değeri, Roma Sasani ilişkilerini, sadece askeri ve siyasi mücadele olarak değerlendirmek yerine dini etkiler üzerinden ele almasıdır. Bu yönüyle, Constantinus'un dış politikasında Hristiyanlık inancının stratejik bir unsur haline geldiği ve bu durumun Roma'nın Sasani İmparatorluğu ile olan ilişkilerini yeniden şekillendirdiği ortaya konulmaktadır. Böylece çalışma, Roma Sasani rekabetine dair mevcut literatüre din ve diplomasi ekseninde katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

2. Constantinus'un Dini Politikası ve Siyasi Yansımaları

Constantinus, Diocletianus tarafından oluşturulan *Tetrarchia* yönetim modelinin *caesar* ünvanına sahip bir üyesi olan Constantius Chlorus'un (305-306) oğluydu. 305 yılında Diocletianus ve eş *augustus* Maximianus kendi istekleriyle Roma iktidarından çekildiklerinde Constantius Chlorus Batı'nın *augustus* olmuştur. Ancak 306 tarihinde Constantius Chlorus'un Britannia Eboracum'da (York) ölmesi Roma İmparatorluğu için önemli siyasi olaylara sebebiyet vermiştir (Doğan, 2024a: 66). Çünkü Constantinus, Britannia'da babasının askerleri tarafından imparator olarak selamlanmıştır. Bu, Roma İmparatorluğu'nun siyasi yapısında bir değişim ve çatışma anlamına geliyordu. Doğu'nun *augustus* olan Galerius, Constantinus'un *augustus*luğunu tanımayarak Severus'u (306-307) Batı'nın *augustus* ilan etmiştir. Constantinus ve Maximinus Daia'ya (310-313) ise *caesar* ünvanı vererek yönetim sisteminde kendi nüfuzunu korumaya çalışmıştır (Aurelius Victor, XL; Lactantius, XXV.1). Böylece Constantinus, Galerius, Severus, Maxentius (306-312), Maximinus Daia ve Licinius (308-324) uzun süren bir taht mücadelesine girmiştir (Doğan, 2024a: 64-72). Bu mücadeleler sadece bir taht kavgası olarak kalmamış Roma İmparatorluğu'nun tarihini de şekillendirmiştir.

313 yılında diğer ortakların birer birer ölmesi sonrasında Roma yönetiminde sadece iki imparator, Licinius ve Constantinus kalmıştı. Constantinus Batı'nın *augustus* olduğundan bu dönemde Roma'nın doğu politikalarına müdahil olamamıştı. Bu Constantinus'un politika gereği bir tercihi olmalıdır. Çünkü bu dönemde, imparatorluğun yönetim yapısını düzenlemek ve iktidarını sağlamlaştırmak gibi çalışmalara öncelik vermiştir. Aynı yıl Mediolanum'da (Milano) bir araya gelen iki imparator, Batı'nın idaresini Constantinus'a Doğu'nun idaresini ise Licinius'a bırakacak bir yönetim biçimi üzerinde anlaşmışlardır. Görüşme esnasında sadece siyasi meseleler ele alınmamış Constantinus'un isteği doğrultusunda Hristiyanlara hoşgörü tanıyan ünlü *Edictum Mediolanense* (Milano Fermanı) ilan edilmiştir (Kaçar, 2013: 46-47).

Constantinus, Hristiyanlık politikası gereği imparatorluğun dini yapısında dikkat çekici düzenlemeler yapmıştır. *Edictum Mediolanense* kapsamında kiliseler ve Hristiyan toplumları himaye etme politikasına öncelik vermiştir. İmparator, kilisenin el konulan veya hediye adı altında alınan servetlerinin onlara geri verilmesini, Hristiyan cemaatine devlet desteğinin verilmesini ve fermanın tüm imparatorlukta uygulanmasını emretmiştir (Lactantius, XLVIII.2-13).

Constantinus'un din politikası, devletin dini yapısını dönüştürdüğü gibi ekonomik politikasını da etkilemiştir. İlk olarak, 309/310 yıllarında piyasaya sürülmüş olan altın sikke *solidus*un büyük miktarda basımı, Constantinopolis'in inşası ve imparatorluk hazinesi için ihtiyaç duyulan maden ve serveti pagan tapınakların yağmalanması ve değerli malzemelerine el konulması yoluyla elde etmiştir (Eusebius, III.54.1; Rebus Bellicis, II.1). Dini yapıdaki bu dönüşüm, Hristiyan din adamlarının baskıyla vergi tahsildarı görevine

² Constantinus'un II. Şapur'a hitaben kaleme aldığı mektup yalnızca Eusebius'un *Vita Constantini* adlı eserinde yer almakta olup, bu belgeye dair başka bir kayıt bulunmamaktadır. Eusebius, IV.8-13.

zorlanmamalarını, her türlü kamu görevlerinden muaf tutulmalarını ve sadece dini görevlerine odaklanmaları gerektiğini emretmektedir (Codex Theodosianus, XVI.2.1-2.). İmparator, Hristiyanlık ile devlet arasındaki bağları görünür kılmak amacıyla Hristiyan sembollerini, özellikle Hristiyanlık monogramını (Chi-Rho), sikkeler üzerinde tasvir ettirmiştir (Resim 1). Bu uygulama, Constantinus'un Hristiyanlıkla olan ilişkisini meşrulaştırma çabasının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Nitekim, 312 yılında Milvius Köprüsü Savaşı'ndan sonra, Constantinus Batı'da gücünü pekiştirirken Roma sikkelerinden eski pagan simgeleri azalmaya başlamış, bunun yerine Hristiyanlıkla uyumlu semboller yavaş yavaş ön plana çıkmıştır. Fakat bu dönüşüm aniden olmamış, zaman alan bir süreç olarak ilerlemiştir. Constantinus, halkın dinini kolay değiştiremeyeceğini fark etmiş olarak Hristiyanlığı sikkelerde yavaşça tanıtmaya çalışmış olmalıdır. 320 yılına kadar sikkelerinde *Sol Invictus* figürünü de kullanmaya devam etmiş, bu tarihten sonra ise *Sol*'un yerini askeri figürler ve Hristiyanlık sembolleri almaya başlamıştır (Cameron, 1993: 56; Clark, 2009: 17-18).

Resim 1. Ön yüzünden Constantinus portresinin, arka yüzünde üç noktalı sancak ile *Chi-Rho* dini sembolünün yer aldığı Constantinus Dönemi Roma sikkesi.³

324 yılına kadar Constantinus ve Licinius, her ne kadar imparatorluğu birlikte yönetiyormuş gibi görünseler de aralarındaki rekabet ve Constantinus'un yetki ve sorumluluk alanının Batı olması, onun Doğu'ya yönelik politikalarını sınırlandırmıştır. Constantinus'un herhangi bir müdahalesi Licinius'u yok saymak anlamına geleceğinden bu dönemde önceliğini Batı'da iktidarını güçlendirmeye vermiştir. Ancak Licinius'un, *Edictum Mediolanense*'yi ihlal ederek sarayındaki Hristiyanları kovması ve kendi bölgesindeki Hristiyan topluluklara baskı uygulamaya başlaması aralarındaki rekabete dini bir neden de eklemiştir (Paulus Orosius, VII.28.18-21; Theophanes, AM 5815-AD 322/323; Akşit, 1970: 267).⁴ Licinius'un Hristiyan askerlere karşı baskı uygulamasının en önemli nedeni yönetim bölgesindeki askerlerin Constantinus'u destekleyeceklerinden duyduğu endişe olmalıdır (Sozomenus, I.7; Duygu, 2017a: 177-178). Sozomenus'un verdiği bilgilere göre Licinius'un bu uygulaması Constantinus'un askeri alandaki nüfuzunu zayıflatma isteğini göstermektedir (Sozomenus, I.7). Çünkü Constantinus'un Hristiyanlara karşı ılımlı bir politika izlediği bu dönemde Licinius'un yetki alanındaki topraklarda Hristiyan nüfusun her geçen gün artması, Hristiyanlara karşı sert bir yaklaşım benimsemesine sebep olmuş gibi görünmektedir.

18 Eylül 324 tarihinde Constantinus, Licinius'u mağlup ederek Roma İmparatorluğu'nda iktidarın tek sahibi olmayı başarmış ve böylece *Tetrarchia* yönetimi sona ermiştir. Bu gelişmeyle birlikte Constantinus hanedanı dönemi başlamış, aynı yılın sonlarına doğru Constantinus, imparatorluğun başkentini Doğu'daki Byzantion'a (İstanbul) taşımayı planlamıştır. Bu karar, Roma İmparatorluğu'nun siyasi ve idari yapısında bir dönüşüm anlamına gelmektedir. III. yüzyıldan itibaren bazı imparatorların siyasi ve askeri koşullar nedeniyle saltanatları süresince başkent Roma'ya hiç uğramamış olmaları, Roma'nın stratejik önemini yitirmesine neden olmuştur. Bu durum, *Tetrarchia* Dönemi'ne kadar iktidara gelen birçok imparatorun yeni bir başkent arayışına girmesine

³ https://www.wildwinds.com/coins/ric/constantine/_constantinople_RIC_VII_019_2.jpg 21.02.2025.

⁴ IX. yüzyıl Hristiyan yazar Theophanes, Constantinus'un Licinius'un baskısını durdurmak için emirler gönderdiğini ancak Licinius'un bu emirleri dikkate almadığını ifade etmektedir. Theophanes, AM 5811-AD 318/319.

yol açmıştı. *Tetrarchia* Dönemi'nde Roma'nın artık imparatorluğun ihtiyaçlarına tek başına cevap veremediği ve sınırlardaki tehditlere karşı coğrafi olarak uzak kaldığı ortaya çıkmıştı. Bu nedenle *Tetrarchia* ortaklarından Diocletianus Nicomedia'yi, Maximianus Mediolanum'u, Constantius Chlorus Treverorum'u, Galerius ise Sirmium'u ana ikametgâhları olarak belirlemişlerdi (Doğan, 2024a: 106-115). Constantinus'un Byzantion'u başkent olarak tercih etmesinde ise kentin Asya ve Avrupa kıtalarını birleştiren konumu, Karadeniz ile Ege Denizi arasındaki ticaret yollarını denetim altında tutan bir geçiş noktası olması ve doğudan gelen Sasani tehditlerine karşı savunma açısından avantaj sağlaması etkili olmuştur (Fowden, 2006: 379; Akyürek, 2014: 80-81).

Constantinus, 313 yılında *Edictum Mediolanense*'yi imparatorluk genelinde uygulamaya koyarak, Hristiyanlara yönelik geniş bir hoşgörü başlatmıştı. Fakat henüz sadece Batı'dan sorumlu olduğu için fermanı ihlal eden Licinius'un bölgesi Doğu'ya müdahale edememekteydi. 324 yılında imparatorluğun tek hakimi olmasıyla bu din politikasını imparatorluğun genelinde uygulamıştır. Eusebius, Constantinus'un Licinius'un Hristiyanlık karşıtı politikalarından dolayı Doğu'da zarar görmüş olan kiliselerin onarılması ve yeni kiliseler inşa edilmesi için ekonomik destek sağladığından söz etmektedir (Eusebius, I.46, II.1). Constantinus'un Doğu'daki Hristiyanları da desteklemesi onun bu dini birleştirici bir güç olarak gördüğünü göstermektedir. Hatta imparatorluğun Doğu'daki en büyük rakibi olan Sasani topraklarında yaşayan Hristiyan topluluklar üzerinde etkisini artırmaya yönelik bir yaklaşım olarak değerlendirmek de mümkündür.

Doğu'daki Armenia bölgesi, hem Roma hem de Sasani İmparatorluğu için dini ve siyasi açıdan büyük önem taşımaktaydı. Bu bölgeler her iki imparatorluğun da kontrol altında tutmak istedikleri yerlerdi. 314 tarihinde Armenia Kralı III. Tiridates'in (287-298) Hristiyanlığı kabul etmesi⁵ bu mücadeleye yeni bir boyut kazandırmıştır. Çünkü Constantinus, Armenia üzerinden Hristiyan topluluklara destek vererek bu politikasını Doğu devletlerine yönelik diplomasisiyle birleştirme fırsatı bulmuştur. Bu süreçte Sasani İmparatorluğu'nda da iç meseleler ve iktidar mücadeleleri yaşanmaktaydı. Zerdüş din adamları tarafından henüz anne karnındayken kral ilan edilen II. Şapur, 309'da babası II. Hürmüz'ün ölümünden sonra tahta geçmiş ve en uzun süre tahtta kalan Sasani hükümdarı olmuştur.⁶ II. Şapur'un kardeşi Hürmüz, babası öldüğünde Sasani tahtının varisi olmasına rağmen, kardeşi kral ilan edilmiş ve kendisi de soylular tarafından hapse atılmıştır. Bir müddet sonra hapisten kaçmayı başararak önce Armenia'ya, ardından Armenia kralı IV. Tiridates'in (298/299-330) yardımıyla Roma İmparatorluğu'na sığınmıştır (Zosimus, II.27; Zonaras, XIII.5).⁷ Zonaras, Şapur'un bu durumdan memnun olduğunu ve Hürmüz'ün dönmesini istemediğini belirtmektedir (Zonaras, XIII.5). Hürmüz'ün Roma'ya sığınması iki devlet arasında bir çatışma yaratmazken Constantinus, Hürmüz'ü büyük bir saygı ve ilgiyle kabul etmiştir (Zosimus, II.27). İmparator, Sasanilerle çıkması muhtemel bir savaşta Hürmüz'ü siyasi bir koz olarak kullanmayı ve taht üzerindeki etkisini artırmayı amaçlamış olmalıdır.

324 yılı öncesinde Constantinus ile II. Şapur arasındaki diplomatik ilişkilerin varlığına dair dönemle ilgili bilgi veren birincil kaynaklarda yeterli derecede bilgi bulunmamaktadır. Ancak, IV. yüzyıl yazarı Nazarius tarafından 321 yılında Constantinus'a sunulan bir övgü metni, Sasani-Roma arasındaki bir diplomatik girişime dair açık bir bilgi vermemekle birlikte Constantinus'un gücünden kaynaklı korku ve ona duydukları saygı sebebiyle dostluğunu arzuladıklarını ima etmektedir (Panegyrici Latini, IV.38.3). Bu konudaki tek kanıt söz konusu övgü metninde verilen bilgiler olduğu için dikkatli yaklaşmak gerekse de üç yıl sonra Sasanilerin Constantinus'a bir elçilik heyeti göndermesi bu bilgilerin doğruluğunu güçlendirmektedir.

Kilise tarihçisi Eusebius, II. Şapur'un Constantinus'a bir elçi heyeti gönderdiğinden söz etmektedir. Constantinus'un elçilerden Sasani topraklarında Hristiyan inancına katılanların bulunduğunu ve sayılarının artmakta olduğunu öğrendiğinde bu duruma çok sevindiğini ve tüm Hristiyanların koruyucusu rolünü üstlendiğini ifade etmektedir (Eusebius, IV.8). Constantinus, elçi heyetlerine gösterdiği genel muameleyi Sasani elçilerine de göstermiş, onları getirdikleri armağanlardan çok daha ihtişamlı armağanlarla ve II. Şapur'a hitaben yazdığı bir mektupla Sasani topraklarına tekrar göndermiştir (Smith, 2016: 19). Eusebius'un verdiği bilgiler doğrultusunda Constantinus'un Hristiyanların artan sayısından memnuniyet duyması imparatorun dini bir politika geliştirme arzusuna işaret etmektedir. Ayrıca Sasanilere daha görkemli hediyeler göndermesi

⁵ Armenialıların Hristiyanlığı kabul etme süreci için bkz. Kaçar, 2015: 248.

⁶ II. Şapur hakkında detaylı bilgi için bkz. Naskali, 2010: 346; <https://www.iranicaonline.org/articles/shapur-ii> Erişim Tarihi: 28.01.2025.

⁷ Ayrıca bkz. Edwell, 2021: 164; <https://www.iranicaonline.org/articles/hormozd-ormisdas> Erişim Tarihi: 22.11.2024.

imparatorun bu devleti önemsemekle beraber Roma'nın siyasi ve kültürel üstünlüğünü vurgulama çabası olarak değerlendirilebilir.

3. Diplomatik Temaslar: Constantinus'un, II. Şapur'a Mektubu

Roma-Sasani ilişkileri açısından bir dönüm noktası olan Constantinus'un Şapur'a mektubu Eusebius'un "*Vita Constantini*" isimli eserinde yer almaktadır (Eusebius, IV.8). Eusebius'un aktardığına göre mektup aslında imparator tarafından Latince yazdırılmış, ancak okuyucunun anlayışını kolaylaştırmak amacıyla kendisi tarafından Yunancaya çevrilmiştir. Bu mektup Roma-Sasani ilişkilerinde siyasi çatışmalarla birlikte dini çatışmaların da ortaya çıktığını göstermesi açısından dikkate değerdir. Ancak Eusebius'un aktardığı mektup eksik olmalıdır. Çünkü imparator sözlerine hiçbir resmi selamlama olmadan başlamaktadır (Eusebius, IV.9). Bu durum metnin tüm haliyle günümüze ulaşmadığını düşündürmektedir. İmparatorlar ve krallar arasındaki mektupların sadece IV. yüzyıl edebi kaynaklarında yer aldıkları bilinmekte ve gerçeklikleri tartışmalı görülmektedir (Millar, 1982: 2, 22). Fakat Constantinus'un Şapur'a yazdığı mektubun ilk somut örneğinin Eusebius tarafından aktarılması ve bu mektubun dış ilişkileri şekillendirmesi önem arz etmektedir.

Constantinus, 324 yılına tarihlendirilen (Barnes, 1985: 132; Angelov, 2014: 279; Smith, 2016: 20, 45) mektubunda, Hristiyan tanrısına olan bağlılığını dile getirerek sözlerine başlamakta ve bir dizi övgüler sıralamaktadır: "*İlahi inancı koruyarak hakikatin ışığına katılıyorum. Hakikatin ışığı tarafından yönlendirilerek ilahi inancı tanıyorum. Bu sebeplerle, olayların doğruladığı gibi, en kutsal dini kabul ediyorum. Bu inancı en kutsal Tanrı'nın bilgisine ulaştıran bir öğretmen olarak gördüğümü itiraf ediyorum.*" (Eusebius, IV.9). Constantinus burada Hristiyanlığı övüp, kabul ettiğini belirtmektedir. Övgülerin ardından muhtemelen Hristiyanlara zulmedenleri kastederek: "*Bu Tanrı'nın kudretini müttefik edinerek, Okyanus kıyılarından başlayarak tüm dünyayı kurtuluşun kesin ümitleriyle adım adım ayağa kaldırdım; öyle ki, böylesine büyük zalimlerin boyunduruğu altında felaketlere boyun eğmiş ve yok olma noktasına gelmiş olan her şey, adaletin yeniden tesisıyla genel olarak haklarına kavuştular ve tedavi görmüş bir hasta gibi canlandılar. Temsil ettiğim Tanrı, Tanrı'ya adanmış ordumun omuzlarında taşıdığı işaretin sahibi olan Tanrı'dır. Adalet sözcüğü onları hangi göreve çağırırsa doğrudan oraya giderler. Bu adamlardan anında mutlu bir zafer işareti alıyorum...*" (Eusebius, IV.9) ifadelerini kullanmıştır. Buradaki ifadeleriyle önceki dönemleri adaletsiz ve zulüm dolu bir süreç olarak ve belki de seleflerini Hristiyanları baskı altına alan birer zalim olarak tanımlarken kendi yönetimini bir iyileşme dönemi olarak sunmaktadır. Ayrıca, "*Tüm dünyayı kurtuluşun kesin ümitleriyle yükselttim*" şeklindeki ifadesiyle Tanrı'nın iradesi doğrultusunda dünya düzenini yeniden kurmayı planladığını vurgulamış olmalıdır. Ayrıca ordusunun tanrının gücüyle daima zafer kazandığını ve güçlü kuvvetler olduğunu yukarıda verdiğimiz alıntıda vurgulamaktadır. Bu ifadeleriyle Tanrı'nın, kendisinin yanında olduğunu belirttiği üzere Şapur'a dolaylı bir güç gösterisi yapmış olduğu görülmektedir.

Mektubunda Tanrı'ya övgüler devam ederken II. Şapur'a kardeşim şeklinde hitap etmektedir: "*Kardeşim, bu tek Tanrı'nın, her şeyin yaratıcısı ve babası olduğunu kabul etmekte yanılmadığımı sanıyorum...*" (Eusebius, IV.11). Constantinus'un Şapur'a kardeşim şeklinde hitap etmesi iki imparatorun statü açısından denk olduğu anlamını taşımaktadır. Aynı zamanda Şapur'a mesajını daha yumuşak bir dille iletmek istediğine dair nezaket göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Constantinus mektubunda buraya kadar Hristiyanlığı ve kendisini yüceltmekte, Tanrısıyla olan ilişkisini detaylandırmakta ve mektubun esas amacını henüz belirtmemektedir.

Söz konusu kardeşim hitabının ardından Tanrı'yı inkâr eden Roma imparatorlarını kastederek "*....Burada hüküm sürmüş olanların birçoğu, akıl almaz hatalara kapılarak O'nu inkar etmeye çalıştılar. Fakat sonunda onlar öyle bir cezaya uğradılar ki o günden bu yana tüm insanlık, onların kaderini aynı amaçlar peşinde koşanlara bir uyarı olarak diğer tüm örneklerin önüne geçen ibretlik bir olay olarak gördü. Bunların arasında, ilahi gazapla sanki bir yıldırım çarpmış gibi buralardan kovulan ve sizin tarafınızdan kazanılan zafer sonrasında ülkenizde alıkonulan, çektiği utançtan dolayı meşhur hale gelen kişiyi de sayıyorum.*" sözleriyle imparator Valerianus'u (253-260) hatırlatmaktadır (Eusebius, IV.11). Constantinus'un bu sözleri Hristiyanlık karşıtı politikalar izleyen seleflerinin reddedilmesi olarak yorumlanmaktadır (Smith, 2016: 45). Constantinus kendisinden önceki imparatorların geçmişteki Hristiyanlık karşıtı politikalarını eleştirmekte ve Roma'yı bu hatalardan kurtardığını vurgulamaktadır. Ayrıca, Şapur'u geçmişten örnekler vererek dikkatli davranmasını belirtmekte ve Hristiyanlara karşı hoşgörü göstermeye çağırmaktadır.

Constantinus, bu sözlerinin devamında Sasani topraklarındaki Hristiyanlardan bahsederek sözlerini sonlandırmaktadır: “*Bu sınıftaki kişilerle – Elbette Hristiyanlardan bahsediyorum, benim bütün endişem onlar için-. Topraklarınızda sayılarının artması benim için ne kadar hoş! Bu nedenle en iyi şeyler sizi ve onları bulsun. Böylece evrenin en büyük tanrısını memnun ve merhametli tutacaksınız. Siz (II. Şapur) çok büyük olduğunuz için onları (Hristiyanları) size emanet ediyorum, şahsiyetlerini ellerinize teslim ediyorum. Çünkü siz de dindarlığınızla ünlüsünüz. Onları her zamanki insaniyetinizle sevin. Çünkü bu davranışla hem kendinize hem de bizlere muazzam bir fayda sağlayacaksınız.*” (Eusebius, IV.13). Constantinus burada Şapur’a büyük ve dindar bir hükümdar olarak hitap ederek saygı göstermektedir. Aslında bu yüceltici hitap biçimleriyle Şapur’u ikna etmeyi planlamış görünmektedir. Sasani topraklarında Hristiyan nüfusun artmasının, kendisi ve tanrı için önemli olduğunu ima etmektedir. Hristiyanların güvenliğini ve refahını Şapur’a emanet ederken yine onun dindarlığını kullanarak manevi sorumluluk yüklemektedir.

Constantinus övgüyle karışık uyarıcı bir dille yazdığı bu mektubunda, Roma İmparatorluğu’nun Hristiyan Tanrısının koruyuculuğu altında olduğunu duyurmaktaydı. Constantinus’un bu son ifadeleri her ne kadar diplomatik bir üslup taşısa da Sasanilerin iç politikasına müdahale anlamına geldiği için doğal olarak koyu bir Zerdüşt olan II. Şapur’u rahatsız etmiştir (Duygu, 2017b: 142). II. Şapur’un Zerdüşt kimliği ve siyasi politikası göz önüne alındığında, Constantinus’un mektubuna ılımlı yaklaşması beklenemezdi. Çünkü Zerdüştlük Sasaniler tarafından egemenliğin kaynağı olarak görülmekte olup toplumsal yapıyı da şekillendirmekteydi (Dignas and Winter, 2007: 210-13). I. Ardeşir ve I. Şapur gibi, II. Şapur’un Zerdüştlüğü meşruiyet kaynağı olarak kabul etmesi döneminin sikkelerine de yansımıştır (Resim 2). Sikkelerinin ön yüzünde genellikle kralın portresi yer alırken, arka yüzünde çoğunlukla ateş sunağı ve iki bekçi tasviri bulunmaktadır. Zerdüşt inancının bir başka sembolü ise I. Ardeşir ve Şapur’un sikkelerinde de görülen kralların üstlendiği Mazdesn (Mazda’ya tapan) ünvanıdır (Daryaei, 2009: 14). II. Şapur’un sikkelerinde de Mazdesn ünvanı yer almaktadır.⁸ Bu semboller ve ünvanlar, Zerdüştlüğün Sasanilerin siyasi otoriteyle destekledikleri bir inanç sistemi olduğunu göstermektedir. Dini sembollerin Constantinus’un sikkelerinde de yer alması her iki hükümdarın dindarlığının hem iç politikalarını hem de dış ilişkilerini etkilediğini söyleyebiliriz.

Resim 2. Ön yüzünde *korymbos* tacı takan Şapur portresinin, arka yüzünde Zerdüştlüğü temsilen ateş sunağının tasvir edildiği II. Şapur Dönemi Sasani sikkesi.⁹

Constantinus’un mektubu, Eusebius tarafından aktarılmasına rağmen II. Şapur’un bu mektuba nasıl bir yanıt verdiğine dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple söz konusu yazışmanın karşılıklı bir diplomasiye dönüşüp dönüşmediği mevcut kaynaklar ışığında belirlenememektedir.

Constantinus’un II. Şapur’a gönderdiği bu mektubun hemen bir yıl sonrasında Sasani topraklarındaki Hristiyan nüfusun artmasına dair dikkat çeken bir bilgiye, 325’te Nikaea’da (İznik) toplanan ilk Ekümenik

⁸ <https://en.numista.com/catalogue/pieces47700.html> 23.02.2023; ayrıca bkz. Yücel, 2013: 181-185.

⁹ <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=112922#> 21.02.2025.

Kilise Konsili'nde (İznik Konsili) rastlanmaktadır. Konsil tüm piskoposların katılımını kapsasa da çoğunluk doğu bölgelerindeki piskoposlardan oluşmaktaydı (Eusebius, III.7; Kaçar, 2002: 3-5; Fowden, 2006: 381). Konsile katılan piskoposların katılım sağladıkları bölgeler Eusebius tarafından listelenmiştir (Eusebius, III.7) ve bu listeye göre piskoposluk merkezlerinin Doğu'da yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle piskoposların çoğunluğunun Doğu'dan gelmesi, bu bölgelerde Hristiyan nüfusun ve piskoposluk merkezlerinin fazlalığını gösterebilir. Bu durum Constantinus'un Doğu'ya hakim olma mücadelesinin sebebinin teşkil ettiği gibi onun gücünü pekiştirmek amacıyla kiliseleri bir müttefik olarak kullanmayı amaçladığı şeklinde değerlendirilebilir. Konsil, Constantinus'un Hristiyanları koruyan bir lider olarak konumunu güçlendirmesine katkı sağlamış olabilir. Eusebius, sözlerinin devamında konsile katılan piskoposların geldikleri bölgeleri sıralarken "*konsilde Persialı bir piskopos bile vardı*" şeklinde Sasani topraklarındaki Hristiyanların varlığına vurgu yapmaktadır (Eusebius, III.7). Söz konusu piskoposun, Sasani topraklarındaki Hristiyanların dini birliğini sağlamak ve Roma İmparatorluğu'ndaki Hristiyanlarla bağlantı kurmak amacıyla konsile katılmış olduğu düşünülebilir. Ayrıca Roma ve Sasani imparatorlukları arasındaki sınırın sadece siyasi bir hat olmadığı aynı zamanda dini ve kültürel bir etkileşim alanı olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Sasani topraklarında yaşayan Hristiyanların, Constantinus'un bu dinin koruyucusu rolünü üstlenmesinden dolayı umuda kapıldıkları, IV. yüzyıl yazarı Süryani keşiş Aphrahat'ın yazdıklarından da anlaşılmaktadır: "*Tanrı halkı iyiliğe kavuşmuştur ve bu iyiliğe aracılık eden de (Constantinus) iyilik bulur. Kötü ve kibirli olanın (II. Şapur) kendisini beğenmesiyle bir araya toplanan orduya karşı kötülük uyandırıldı. Fakat kötü olanı suçlamayın. Çünkü zamanlar önceden belirlenmiştir ve şimdi gerçekleşme zamanı gelmiştir.*" (Aphrahat, V.1; Brock, 1982: 7; Buck, 1996, 60). Aphrahat'ın bu sözlerinden Constantinus'un tanrı tarafından halkını koruma göreviyle donatılan bir figür olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca II. Şapur'un kötü karakterde betimlenmesi, Zerdüşť inancına sahip Sasanilerin Hristiyanlar tarafından bir tehdit olarak algılandığını ortaya koymaktadır.

4. Roma-Sasani İlişkilerinin Bozulması

Roma ile Sasaniler arasındaki ilişkiler IV. yüzyılda özellikle Armenia sebebiyle giderek gerginleşmiştir. II. Şapur'un Constantinus tarafından gönderilen mektuba nasıl bir yanıt vermiş olduğu bilinmese de tarihsel süreç bunu bir tehdit olarak algılamış olabileceğini düşündürmektedir. Bu nedenle Şapur, Roma'nın bu bölgedeki egemenliğini zayıflatmak için güce ve baskıya dayalı dış politikasına Roma'nın desteğinden yararlanan ve IV. yüzyıl başlarında Hristiyanlığı kabul eden Armenia'ya saldırmakla başlamıştır. Bunun temel nedeni, Armenia kralı IV. Tiridates'in (298/299-330) Hristiyanlığı benimsemesi sonrasında Roma İmparatorluğuyla siyasi ve dini ilişkilerin daha da artmış olmasıdır. Armenia'daki soyluların bir kısmı eski inançlarına bağlı kalarak Hristiyanlığı reddetmişlerdi. Bu durum muhtemelen iç karışıklığa sebep olmuştur. Hristiyanlığı reddeden soylular, Roma İmparatorluğu ve Hristiyanlara karşı II. Şapur'la ortak hareket etmeye başlamışlardır (Richard ve Bonner, 2017: 97).

330 yılı ortalarında IV. Tiridates'in oğlu Tigranes (Tiran), karısı ve oğlu Arsak ile birlikte Sasaniler tarafından kaçırılmış, Tigranes, kör edildikten sonra Sasani sarayına götürülmüştür. Krala yakın olan Armenia soyluları Roma'nın yardımına başvurmak için Andovk ve Arsavir adlı iki temsilciyi Constantinus'a göndermişlerdir. Constantinus onları Roma ordusunda görevlendirmiş ve yardım hazırlıklarına başlamıştır (P'awstos Buzand, III.21; Edwell, 2021: 168). Eusebius, bu aşamada Constantinus'un Sasanilere karşı bir sefer planladığını ifade etmektedir (Eusebius, IV.56). İmparator, sefer hazırlıkları doğrultusunda 11 Mayıs 330 tarihinde Byzantion'u (daha sonra Constantinopolis) imparatorluğun yeni başkenti ilan etmiştir (Fowden, 2006: 379; Akyürek, 2014: 80-81). İmparator, Doğu'nun *caesarı* olan oğlu Constantius'un yanı sıra muhtemelen 335'te yeğeni Hannibalianus'u *Rex Regum et Ponticarum Gentium* (Krallar Kralı ve Pontus kabilelerinin yöneticisi) görevine atamıştır (Potter, 2004: 459; Pohlsander, 2004: 73; Kaçar, 2005: 150). Bu yeni görevlendirme, Constantinus'un Şapur'a karşı dolaylı olarak savaş ilan ettiğini ve zafer kazanmayı umduğunu göstermektedir. Ayrıca, Hannibalianus'a bu ünvanın verilmesi,¹⁰ Armenia'nın Roma ve Sasaniler tarafından kontrol altında tutulmak istenen bir bölge olması ve Constantinus'un bu bölgede nüfuzunu artırmak istemesinden kaynaklanabilir.

¹⁰ Hannibalianus'a verilen bu ünvanının geçici olduğu görülmektedir. Çünkü Armenia krallık listesinde bu isim yer almamaktadır. Bkz. Cinemre, 2018: 105, 313-319.

335 yılında savaş belirtilerinin tamamen ortaya çıktığı dönemde Gallia'da bulunan II. Constantius, Doğu sınırının savunması için Antakya'ya gönderilmiştir (Lenski, 2006: 81). 336 yılında Sasani kralı bizzat Armenia üzerine ilerlemiş ve krallığın kontrolünü ele geçirerek oğlu Narseh'i Armenia tahtına oturtmuştur (P'awstos Buzand, III.21; Barnes, 1985: 132). Ancak Hannibalianus, Armenia'ya gelerek buradaki Sasani hakimiyetine son vermiş ve bölgenin kontrolünü tekrar ele geçirmiştir (Kaçar, 2012: 161). Hannibalianus'un etkili bir savunma yapmasıyla iki imparatorluk arasında tampon bir bölge olan Armenia yeniden Roma kontrolüne geçmiştir.

Esusebius'un ifadelerine göre Constantinus, II. Şapur'a karşı Hristiyan müttefiklerin desteğiyle bir sefer¹¹ planlamak üzere piskoposlarla görüşmüştür. İlahi güç desteği için bazı piskoposların kendisiyle birlikte sefere eşlik etmelerini ve bir çadır kilise inşa etmelerini talep etmiştir. Piskoposlar ise dualarıyla kendisine eşlik edeceklerini memnuniyetle dile getirmişlerdir (Eusebius, IV.56; Kaçar, 2012: 161). Eusebius'un aktardığı mektuptaki bilgiler ve Constantinus'un sefer sırasında piskoposları da yanına almasına dayanarak, imparatorun amacının hem Sasani tehdidine son vermek hem de Hristiyanların koruyucusu görevini yerine getirmek olduğu söylenebilir. Ayrıca belirtmek gerekir ki aslında Sasaniler ve Romalılar arasında geçmişten beri süregelen çekişmeli sınır meselelerine din faktörünün dahil edilmesi Constantinus'un etkisiyle olmuş görünmektedir. Diocletianus Dönemi'nde Sasanilerin Mısır'daki Maniheiztleri Roma'ya karşı kullanma planları neticesinde Maniheiztlere baskı uygulanmış ve inanç özgürlüklerine yasak getirilmişti. O dönemde dini siyasi politikasına dahil eden Sasani Kralı Narses iken bu dönemdeki anlaşmazlıklara dini boyut ekleyen Constantinus'tur (Dignas and Winter, 2007: 28; Doğan, 2024a: 48, 199-200).

Constantinus amacını gerçekleştirilmeden 22 Mayıs 337 tarihinde Nicomedia yakınlarında ölmüş ancak politikaları sonraki yıllarda uzun süre devam edecek olan Roma-Sasani mücadelelerinin başlamasına sebep olmuştur. (Eutropius, X.7; Jerome, *Chronicle*, 337a; Potter, 2013: 290-291). Constantinus'un Sasani topraklarındaki Hristiyanlara bıraktığı miras ise acılarla dolu bir hayat olmuştur. Çünkü Constantinus'un Hristiyanların koruyucusu rolünü üstlenmesi, Sasani topraklarında yaşayan Hristiyanların baskılara maruz kalacakları bir dönemi başlatmıştır (Gross, 2021: 362). Hristiyanlık, Zerdüştlüğün kutsal değerlerine karşı bir tehdit ve imparatorluğu zayıflatabilecek bir unsur olarak görülmüştür. Dolayısıyla Zerdüşst din adamlarının da etkisiyle (Drijvers, 2009: 445) II. Şapur, Hristiyanlara karşı zulüm politikasını devreye sokarak Roma İmparatorluğu ile olan bağlarını koparmıştır.

338 yılında Şapur'un Nisibis'te II. Constantius'a karşı yenilgisiyle başlayan ve 379'daki ölümüne kadar süren dönemde Sasanilerin Hristiyanlık karşıtı politikaları kapsamında pek çok Hristiyan zulme uğramıştır (Frye, 1996: 60). II. Şapur döneminde Sasani yöneticileri, Hristiyanları Roma yanlısı bir unsur olarak görmüş, onları casusluk yapmak ve Romalılara bilgi aktarmakla suçlamışlardır. Bu suçlamalar Sasani yönetiminin Hristiyanlara karşı uyguladığı baskıların temelini oluşturmuş ve Hristiyanların toplumsal statüsünü daha da zorlaştırmıştır. Sasani topraklarındaki Hristiyanlar, özellikle II. Constantius (337-361) döneminden Iulianus (361-363) dönemine kadar, Roma Sasani savaşlarının (337-363) yoğun olduğu zamanlarda baskılara maruz kalmışlardır. Ayrıca baskılar sadece dini alanda yaşanmamış ekonomik olarak da Hristiyanları zorlamış ve Sasani savaş giderlerini karşılamak amacıyla daha yüksek vergiler ödemeye mecbur bırakılmışlardır (Sozomenus, II.9; Brock, 1982: 5; Drijvers, 2009: 445). Hristiyanların Roma yanlısı olarak görüldüğü bir ortamda, Sasani yönetiminin onlara yönelik baskılarının, sadece inanç özgürlüğünü sınırlamakla kalmayıp, aynı zamanda ekonomik yükler getirerek toplumda büyük bir huzursuzluğa yol açtığı söylenebilir. Hristiyanların, Roma İmparatorluğu ile güçlü bağlarının olduğu düşünüldüğünde, bu baskılar, sadece dini bir sorun olmakla kalmayıp siyasi bir soruna dönüşmüştür. Bu durum, Sasanilerin Hristiyanlıkla olan ilişkilerindeki çatışmayı derinleştirirken, Roma Sasani ilişkilerinin de daha karmaşık bir hale gelmesine yol açmıştır. Bu noktada Constantinus'tan sonraki yıllarda meydana gelen bazı olaylar sözünü ettiğimiz dini siyasi gerilimi yansıtmaktadır. 363 yılında imparator Iulianus, Sasanilere karşı başarılı bir sefer yürütmüşse de onun ölümünden sonra sefer sona ermiştir. Ardından Roma tahtına geçen Iovianus, Doğu'da bulunan ordusunu Roma'ya geri götürebilmek için II. Şapur ile bir barış anlaşması yapmak zorunda kalmıştır. Diocletianus döneminde yapılan 299 tarihli barış anlaşmasıyla kazanılan Nisibis ve Armenia dâhil birçok yer Sasanilere

¹¹ Malalas, Constantinus'un Sasaniler üzerine bir sefer yaptığını ve Sasanilerin imparatoru Şapur ile onların talebi üzerine bir barış anlaşması yaptığını söylemekte ve detay vermemektedir. Malalas, XIII.3. Ancak Malalas'ın verdiği bu bilgiler diğer yazarların verdiği bilgilerle uyuşmadığı için doğruluğu hakkında şüpheler mevcuttur.

bırakılmıştır. Yapılan anlaşmaya göre Sasaniler Nisibis sakinlerinin şehri terk etmelerine izin vermiştir. Bu hükmün, Hristiyan nüfusun Sasani zulmünden kurtarılması amacıyla eklenmiş olduğu düşünülmektedir (Meijer, 2006:141; Maksymiuk, 2015: 21). Çünkü Nisibis önemli sayıda Hristiyan nüfusun bulunduğu ve 325 İznik Konsili'ne katıldığı düşünülen Nisibis'li Yakup'un dini okul açtığı önemli bir Hristiyanlık merkeziydi. Bölgenin Iulianus döneminde yapılan anlaşmayla Sasanilere verilmesi, söz konusu halkı rahatsız ettiğinden kentten ayrılmışlardır (Socrates Scholasticus, III.22; Alıcı, 2015: 47). Hristiyanların, savaştan ve dini baskılardan korunarak güvenli bölgelere taşınması, Roma'nın Sasanilere karşı izlediği daha faydacı bir yaklaşımın yansımasıdır. Ancak ertesi yıl Iovianus'un ölmesiyle II. Şapur anlaşmayı ihlal ederek Roma'ya karşı saldırgan politikasına geri dönmüş ve 371'te Armenia üzerine sefere çıkmıştır. Bu seferle Armenia, Sasaniler ve Roma arasında tekrar paylaşılmıştır. Bu tür askeri çatışmalar Armenia'daki Hristiyan nüfusun yaşamını ve inançlarını zora sokmuş olmalıdır. Yıllar içinde iki devlet arasındaki gerilimler bu temelde devam etmiş olsa da 379 yılında Sasani kralı II. Şapur öldüğünde Sasaniler güçlerinin zirvesine ulaşmışlardır (Dignas and Winter, 2007: 34).

Dinin toplumun temel yapısını ve yöneticilerin gücünü destekleyen bir araç olarak kullanıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla II. Şapur'dan sonra tahta çıkan Sasani yöneticileri Hristiyanlığa tamamen karşı olmasalar da onların dinlerini yayma çabalarını bir tehdit olarak görmüşlerdir. Örneğin, Roma İmparatoru II. Theodosius'un (379-395) elçisi, Sasaniler tarafından hapsedilen diyakoz Benyamin'in serbest bırakılmasını Sasani kralı I. Yazgirt'ten talep etmiştir. Ancak Yazgirt bunu Benyamin'in artık Hristiyanlığı yaymayacağına dair yazılı bir güvence vermesi şartına bağlamıştır (Buck, 1996: 76; Duygu, 2017a: 422).

V. Yüzyılın başlarında iki imparatorluk arasındaki gerginlik yumuşamaya başlamıştır. VI. yüzyılda ise bazı Sasani yöneticilerinin, topraklarında yaşayan Hristiyanlara karşı daha ılımlı bir tutum sergilemeye başladıkları görülmektedir. 562 tarihinde Roma İmparatoru I. Iustinianus ve Sasani Kralı I. Hüsrev (531-579) arasında yapılan barış anlaşmasına göre Hristiyanlar, Zerdüştlere kendi dinlerine döndürmeye çalışmayacak ancak inançlarını serbestçe yaşayabilecek ve kilise inşa edebileceklerdir (Tural, 2024: 42). Ayrıca 576 Konsili'nde, Doğu kilisesi litürjisinde I. Hüsrev için düzenli dualar edilmesine yönelik karar alınması, bu dönüşümün bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Duygu, 2017a: 421). Hüsrev'in, Hristiyanları hedef almadığı, aksine onlara belirli haklar tanıdığı, kendi toplumunun bir parçası haline getirmeye çalıştığı ve imparatorluğun dinler arasında daha dengeli bir politika takip etmesini sağladığı söylenebilir.

5. Sonuç

Constantinus'un saltanat yılları, Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlıkla olan ilişkilerinde önemli olduğu gibi, aynı zamanda Sasani İmparatorluğu'ndaki Hristiyanların kaderinin de şekillendiği bir dönemdir. Bu döneme kadar Sasani topraklarında yaşayan Hristiyanların herhangi bir baskı veya takibata maruz kalmadıkları görülmektedir. Hatta Roma İmparatoru Valerianus'un doğu eyaletlerindeki Hristiyanlara yönelik baskısı karşısında, I. Şapur'un onlara daha ılımlı bir yaklaşım sergilediği bilinmektedir. Bu durum, Sasani İmparatorluğu'nda din özgürlüğüne Roma'ya kıyasla daha fazla olanak tanındığını ve Hristiyanların, devletin Zerdüştlükle olan bağlarına rağmen bir özgürlük alanı bulabildiklerini göstermektedir. Ancak Constantinus ve çağdaşı II. Şapur döneminde Sasani topraklarında yaşayan Hristiyanların durumunun, her iki devletin siyasi çıkarları ve imparatorlarının din anlayışları nedeniyle olumsuz yönde değişmiştir. Constantinus'un 313 yılında Milano Fermanı ile Hristiyanlara dini özgürlük tanınması, ardından Hristiyanlığı kabul ederek toplumda yaygınlaştırma çabası iki imparatorluk arasındaki ilişkileri farklı bir boyuta taşımıştır. Constantinus'un 324'de tek başına iktidar olmasından sonraki din politikası Sasani topraklarındaki Hristiyanları Roma İmparatorluğu'ndaki din kardeşleriyle bağ kurmaya teşvik etmiştir. Constantinus'un Hristiyanlık adına attığı adımlar Roma ile Sasani İmparatorluğu arasındaki ilişkilerde yeni bir dini ve siyasi gerilim yaratmıştır. Bu gerilimin temelinde Hristiyanların Sasani İmparatorluğu'nda sadece bir inanç grubu olarak değil aynı zamanda Roma'nın siyasi etkisinin bir uzantısı olarak anlaşılması bulunmaktadır. Ayrıca bu durum Roma'nın doğudaki egemenlik anlayışı ile doğrudan bağlantılı görünmektedir.

Sasani İmparatorluğu'nda Zerdüştlük sadece bir din değil, aynı zamanda krallığın meşruiyetinin ve kültürel birliğinin temeli olarak görülmekteydi. Zerdüştlüğün bu rolü, Sasanilerin dini otorite ve kültürel kimliklerini sürdürme çabalarını güçlendirmiştir. Bu nedenle Sasani yönetimi Zerdüştlüğün rolünü tehdit eden unsurlara karşı hassas bir tavır göstermiştir. Roma'daki din kardeşleriyle ilişki kuran Hristiyan toplum, potansiyel bir tehdit olarak algılanmaya başlanmıştır. Ayrıca Hristiyanları Roma'nın bölgedeki nüfuzunun bir aracı olarak

görmeye başlamışlardır. Bu anlamda Constantinus'un II. Şapur'a yazdığı mektup onun Hristiyanlık politikasının, yalnızca imparatorluk sınırları içerisinde değil, sınır ötesindeki siyasi dengeleri de değiştiren bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Constantinus'un bu mektubu dinin, devletlerarası ilişkilerde de etkili olduğunun örneklerinden biri olarak kabul edilebilir. Ayrıca bu mektup, Roma'nın Hristiyanlık üzerinden Doğu'da üstünlük kurma çabasını ortaya koyarken Sasanilerin de Hristiyanlardan şüphe duymalarına neden olmuş, Roma ile Sasani İmparatorluğu arasındaki mevcut çatışmaları dini bir boyuta taşımıştır. Dolayısıyla Constantinus'un Hristiyanlara hoşgörü politikası sonrasında, Roma İmparatorluğu'ndaki bu din mensuplarının pagan imparatorların zulmünden kurtuldukları anlaşılmaktadır. Ancak Sasani topraklarındakilerin ise Constantinus'un mektubu nedeniyle zamanla baskı altına girdikleri görülmektedir.

337'de Constantinus'un ölümünün ardından hala Sasani tahtında bulunan II. Şapur özellikle iki devlet arasındaki çatışma dönemlerinde Hristiyanlara yönelik acımasız bir baskı politikası yürütmüştür. Bu, Sasani İmparatorluğu'ndaki Hristiyanların, Roma ile özdeşleştirilmesi ve Constantinus'un Hristiyanlık politikalarına karşı gösterilen tepkinin bir sonucudur. Sonuç olarak, dinin birleştirici olduğu kadar ayrıştırıcı bir güç olduğu görülmektedir. Zira, Hristiyanlık Roma için siyasi bir kimlik unsuru haline gelirken Sasani İmparatorluğu'nda ise tehlike olarak algılanmıştır. Bu algı Hristiyanlığın Roma ile özdeşleştirilmesi nedeniyle daha da güçlenmiştir. Constantinus'un Hristiyanlık politikası Roma ve Sasani imparatorluklarının siyasi ve dini tarihlerini etkilemiş ve sonraki yıllarda bile iki imparatorluk arasındaki ilişkilerde önemli bir rol oynamıştır.

Kaynaklar

- Akşit, O. (1970). *Roma İmparatorluk Tarihi*. Cilt I. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Akyürek, E. (2014). I. Constantinus ve Konstantinopolis'in Kuruluşu. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 37, 77-87.
- Alicı, M. (2015). Sasani İmparatorluğu'nun Erken Döneminde Hristiyanların Konumu ve ilk Sinodlar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 56 (1), 33-75.
- Ammianus Marcellinus. (2020). *Roma Tarihi*. (Çev. Samet Özgüler). İstanbul: Historia Kitap.
- Angelov, A. (2014). Bishop over "Those Outside": Imperial Diplomacy and the Boundaries of Constantine's Christianity. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 54, 274-292.
- Aphrahat. (2011). *Demonstrations I*. Moran Etho. (Ed.), USA: Gorgias Press.
- Aurelius Victor. (1994). *De Caesaribus*. (Çev. Harold W. Bird). Liverpool: Liverpool University Press.
- Barnes, T.D. (1985). Constantine and the Christians of Persia. *The Journal of Roman Studies*, 75, 126-136.
- Bilgiç, E. (2012). M.S. III. Yüzyıl Roma-Sasani İhtilaflarına İlişkin Bir Değerlendirme: Pers Kralı I. Şapur'un Roma İmparatoru Valerianus'u Esir Alması. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, II(2), 25-34.
- Boatwright, M.T., Gargola, D.J., Talbert, R.J.A. ve Lenski, N. (2022). *Romalıların Kısa Tarihi*. (Çev. İrem Kısacık). İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Brock, S.P. (1982). Christians in the Sasanian empire: A case of divided loyalties. *Studies in Church History*, 18, 1-19.
- Buck, C. (1996). The Universality of the Church of the East: How Persian was Persian Christianity?. *The Journal of the Assyrian Academic Society*, 10 (1), 227-230.
- Cameron, A. (1993). *The Later Roman Empire, AD 284-430*. London: Fontana Press.
- Cinemre, İ.T. (2018). *Geç Antik Çağda Romalılar ve Sasaniler Arasında Armenia (224-451)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Clark, V. (2009). *Constantine The Great: The Coins Speak*. Master of Arts, Middle Tennessee State University, Murfreesboro, Tennessee.
- Codex Theodosianus. (1952). *The Theodosian Code and Novels and The Sirmondian Constitutions*. Vol. II. (Çev. Clyde Pharr). Princeton: Princeton University Press.
- Daryaei, T. (2009). *Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire*. London: I.B.Tauris & Co Ltd.
- Debevoise, N.C. (1938). *A Political History of Parthia*. Chicago: The University of Chicago Press. Department of Greek. University of Sydney.
- Dignas, B. and Winter, E. (2007). *Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbours and Rivals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Doğan, E. (2024a). *İmparator Diocletianus Dönemi: Siyasi Olaylar ve Reformlar (284-305)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Doğan, E. (2024b). Caesar Galerius ve Satala Savaşı: Nisibis Anlaşması (299). *Diyalektolog Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 29-44.
- Drijvers, J.W. (2009). Rome and the Sasanid Empire: Confrontation and Coexistence. Philip Rousseau. (Ed.),

- A Companion to Late Antiquity. UK: Wiley-Blackwell.
- Duygu, Z. (2017a). *Hristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*. İstanbul: Divan Kitap.
- Duygu, Z. (2017b). Doğu Kilisesi Erken Yüzyılları Özelinde Bir Değerlendirme. *The Journal of Mesopotamian Studies*, 2 (1), 134-155.
- Edwell, P. (2021). *Rome and Persia at War Imperial Competition and Contact, 193–363 CE*. London and New York: Routledge.
- Eusebius. (1999). *Life of Constantine*. A. Cameron and Stuart G. Hall. (Ed.), Oxford: Clarendon Press.
- Eutropius (2017). *Kısa Roma Tarihi*. (Çev. Çiğdem Menzilioğlu). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Fowden, E.K. (2006). Constantine and the Peoples of the Eastern Frontier. Noel Lenski. (Ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Frye, R.N. (1996). *The History of Ancient Iran*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Graham, D. (2023). Septimius Severus, The Parthian Empire, And The East Under Rome's Aegis. *Kaskal: rivista di storia, ambiente e culture del vicino oriente antico*: 19 – 2022, 295-312.
- Gross, S. (2021). Being Roman in the Sasanian Empire: Revisiting the Great Persecution of Christians under Shapur II. *Studies in Late Antiquity*, 5 (3), 361-402.
- Güney, E.M. (2024). Nasıl Bir Kriz?: Roma İmparatorluğu'nda Üçüncü Yüzyıl Krizi Üzerine Değerlendirmeler. *Lycus Dergisi*, 10, 40-58.
- Jerome. (2005). *Chronicle*. (Çev. Roger Pearse). UK. (https://www.tertullian.org/fathers/jerome_chronicle_03_part2.htm)
- Kaçar, T. (2002). Roma İmparatorluğu'nda Kilise Konsillerinin Siyasallaşması: İznik Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 1-18.
- Kaçar, T. (2005). Origo Constantini Imperatoris: İmparator Constantinus'un Yükselişi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX (1), 135-155.
- Kaçar, T. (2012). Dünya'ya İki Işık: Geç Antik Çağ'da İran ve Roma. *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, 61, 153-180.
- Kaçar, T. (2013). Roma İmparatorluğu, Hristiyanlar ve Milano Fermanı'nın 1700. Yılı. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 230, 46-50.
- Kaçar, T. (2015). Ermeniler Nasıl ve Ne Zaman Hristiyan Oldu?. *XVI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 20-24.
- Kaya, M.A. (2004). Romalılar, Parthlar ve Armenia Krallığı (İ.Ö. 92-İ.S.4). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIX (1), 73-86.
- Lactantius. (2021). *Zalimlerin Ölümleri Üzerine*. (Çev. Tuğçe Ünver). İstanbul: Doğubatu Yayınları.
- Lenski, N. (2006). The Reign of Constantine. Noel Lenski. (Ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Maksymiuk, K. (2015). *Geography of Roman-Iranian Wars: Military Operations of Rome and Sasanian Iran*. Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach. Siedlce.
- Malalas. (2017). *The Chronicle of John Malalas*. (Çev. E. Jeffreys and M. Jeffreys, R. Scott). Brill.
- Meijer, F. (2006). *İmparatorlar Yataklarında Ölmez*. (Çev. Gürkan Ergin). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Millar, F. (1982). Emperors, Frontiers and Foreign Relations, 31 B. C. to A. D. 378. *Britannia*. (13), 1-23.
- Naskali, E. (2010). Şapur. *İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt: 38). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Nicholson, O. (2018). Tetrarchy. O. Nicholson (Ed.), *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*. Vol. 1 A-I. Oxford: Oxford University Press, 1465.
- Özman, R. (2021). İmparator Aurelianus ve Reformları. *Turkish Studies – History*. 16(2), 231-249.
- Özman, R. Ve E. Doğan. (2021). Aurelianus ve Palmyra Krallığı'nın Çöküşü. Bahattin Çatma. (Ed.), *Tarih ve Toplum Yazıları*. Prof. Dr. Mehmet Karagöz Armağanı. Ankara: Sonçağ Yayınları, 353-375.
- Özman, R. Ve E. Doğan. (2024). Birinci Roma-Sasani Savaşı. *İran Ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7 (12), 53-64.
- P'awstos Buzand. (1989). *The Epic Histories Attributed to P'awstos Buzand (Buzandaran Patmut'iwkn')*. (Çev. Nina G. Garsoïan). Cambridge. Massachusetts: Harvard University Press.
- Panegyrici Latini. (1994). *In Praise of Later Roman Emperors: The Panegyrici Latini*. (Çev. Charles E. V. Nixon and Barbara S. Rodgers). Berkeley: University of California Press.
- Paulus Orosius. (2010). *Seven Books of History Against the Pagans*. (Çev. Andrew T. Fear). Translated Texts for Historians 54, Liverpool: Liverpool University Press.
- Petrus Patricius. (1851). *Historiae*, Carolus Mullerus. (Ed.), in *Fragmenta Historicorum Graecorum*. Vol. IV. Parisiis: Editore Ambrosio Firmin Didot.
- Pohlsander, H.A. (2004). *The Emperor Constantine*. London and New York: Routledge.

- Potter, D. (2004). *The Roman Empire At Bay AD 180-395*. London and New York: Routledge.
- Potter, D. (2013). *Constantine The Emperor*. Oxford: Oxford University Press.
- Rebus Bellicis. (1952). *A Roman Reformer and Inventor: being a new text of the Treatise De Rebus Bellicis with a Translation and Introduction*. E. A. Thompson. (Ed.), Oxford: At The Clarendon Press.
- Richard, M. ve Jackson Bonner. (2017). A Brief Military History of the Later Reign of Şapur II. *Historia I Świat*, 6, 97-105.
- Scriptores Historia Augusta. (2022). *Historia Augusta: Valerianus'tan Carinus'a Roma İmparatorları*. (Çev. Samet Özgüler). İstanbul: Kronik Kitap.
- Smith, K. (2016). *Constantine and the Captive Christians of Persia: Martyrdom and Religious Identity in Late Antiquity*. California: University of California Press.
- Socrates Scholasticus. (1892). The Ecclesiastical History. P. Schaff and Henry Wace. (Ed.), in *A Select Library of Nicene and Post Nicene Fathers of the Christian Church II* (NPNF II). New York: The Christian Literature Company.
- Sozomenus. (1855). *The Ecclesiastical History of Sozomen: A History of the Church from A.D. 324 to A.D. 440*. (Çev. Edward Walford). London: Henry G. Bohn.
- Taşdöner, K. (2014). Augustus Dönemi'nde Armenia: Roma-Parth Hâkimiyet Mücadelesi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33 (56), 55-72.
- Theophanes Confessor. (1997). *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*. C. Mango and R. Scott. (Ed.), Oxford: Clarendon Press.
- Tural, M. (2024). Sâsânîlerin ve İlhanlıların Haricî Politikasında Hristiyanlık. *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History*, 82, 27-74.
- Yücel, M. (2013). *Erken Dönem Sasani Tarihi ve Sikkeleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul
- Zonaras. (2009). *The History Of Zonaras-From Alexander Severus to The Death Of Theodosius The Great*. (Çev. Thomas M. Banchich & Eugene N. Lane). Taylor & Francis Group.
- Zosimus. (2006). *New History*. (Çev. Ronald T. Ridley). Australian Association for Byzantine Studies.

İnternet Kaynakları

- <https://www.iranicaonline.org/articles/hormozd-ormisdas>
- <https://www.iranicaonline.org/articles/shapur-ii>
- <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=112922#>
- https://www.wildwinds.com/coins/ric/constantine/_constantinople_RIC_VII_019_2.jpg
- <https://en.numista.com/catalogue/pieces47700.html>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☒ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-